

RÁNKI GYÖRGY

Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején

Az utóbbi időben megnövekedett a történészek érdeklődése a legújabbkori események iránt. Ez az öröndetes tény nemcsak abban mutatkozik, hogy gyarapszik a korszak kutatóinak száma, hanem abban is, hogy a kutatók — s azt hiszem, teljesen világos, hogy ebben az összefüggésben nem eshet szó felszínes zszurnalisztikáról — egyre kevésbé elégednek meg a felszíni jelenségek leírásával; felismerik, hogy feladatuk nem merülhet ki a Horthy-rendszer bűnös tevékenységének leleplezésében, bármilyen hasznos és „hálás” feladat is ez. Felismerik, hogy a marxista történészek feladata ennél sokkal több és szebb: a felszínről a mélyre hatolás, a jelenségektől a lényeghez való közeledés, vagyis konkrétan: a társadalmi jelenségek sokoldalú elemzése, ha ez sokkal bonyolultabb feladat is, mint a Horthy-rendszer felszínének leírása.

Az ellenforradalom uralomra jutását követő véres fehérterror esztendői eddig is kiváltották történészek érdeklődését. Kisebb részletfeldolgozások után alig néhány hónapja látott napvilágot Nemes Dezső monográfiája, amely a korszak átfogó történeti elemzését nyújtja. Éppen az általa nyújtott széles körű átfogó elemzés teszi lehetővé, hogy figyelmünket az egyes társadalmi osztályok, rétegek mozgására irányítsuk. Erre annál is inkább szükség van, hiszen itt a Horthy-rendszert *in statu nascendi* figyelhetjük meg.

Nem szükséges részletesen, adatszerűen kitérni a születés körülményeire. A szülő (a magyar uralkodó osztályok) és a baba (az antant) személye aligha hisszük, hogy bárkinek kétséges lenne. A vizsgálatnak inkább az újszülött organizmusára kell irányulnia, s ha rájöttünk, hogy — természeti hasonlaltal élve továbbra is — torzszülött, úgymint az orvosnak — a történésznek is azt kell megvizsgálnia, hogy életképes-e, s mi teszi életképessé a szörnyet. (A vizsgálat a történész számára könnyebb, hiszen a történelem keserves tapasztalatai megmutatták, hogy a szörny életképesnek bizonyult 25 éven át, s ha ez az időtartam történelmi viszonylatban jelentéktelen is, az azt átélőknek annál hosszabbnak tűnt.)

A kialakult rendszer jellegére vonatkozóan részletesebb tudományos fejtegetésbe mindeztideig csak Nemes Dezső¹ bocsátkozott, aki a már konszolidált rendszert fasiszta rendszernek tekinti. Mi — magunkévá téve és kiemelve Nemes Dezső gondolatmenetéből azt a meghatározást, amely szerint ez a fasiszta rendszer Magyarországon a fasiszta önkényuralom és a konzervatív polgári „törvényesség” bizonyos elemeinek keveredését jelentette — éppen a fasizmus elemeinek keletkezését és körülményeit próbáljuk kutatni, nemcsak azért, mert éppen ez jelentette az adott korszakban az újat, de azért is, mert —

¹ Vö. Nemes Dezső: A fasiszta rendszer kiépítése és népnymor Magyarországon. Bpest. 1956. 98. l.

bár folyhat, s kell is még, hogy vita folyjék az ellenforradalmi rendszer jellegeről — a fasiszta jelleget tekintjük a döntő, a korszakon áthúzódó uralkodó tendenciának.

Ha a „fasizmus” szó a magyarországi ellenforradalom szótárából hiányzott is és meghonosodása a nemzetközi irodalomban csak későbbre tehető, nem kétséges, hogy az — mint a burzsoá ellenforradalom sajátos, XX. századi változatára — az 1919 utáni magyar állapotokra történelmileg alkalmazható. A kérdés azonban, amellyel itt szembe találjuk magunkat, az: hogyan jött létre? Az ellenforradalom ugyanis nem feltétlenül fasizmus, sőt, 1917-ig sehol a világon nem volt az. Bár 1917 után aligha választható el egymástól a két fogalom — s mint ahogy Olaszországban is a keletkező fasiszta áramlat több évi formálódáson ment keresztül, míg az uralkodó osztályok használható politikai módszerévé vált — Magyarországon is az 1919—21-es évek politikai küzdelmei során született meg, s vált az uralkodó osztályok fő politikai módszerévé rendszerük megszilárdításában.

Éppen ezért a fasizmus kérdésének vizsgálata igen széles társadalmi kép felvázolását kívánja meg. Ki kell terjedjen a vizsgálat a gazdasági, szociális, politikai és — nyugodtan hozzátehetjük — a pszichológiai körülményekre, melyek létrehozták; az osztályharcban betöltött szerepére, taktikájára és szervezetére, programjára, ideológiájára, s nem utolsó sorban szociális bázisára.

A fasizmus jelentkezésének magyarországi sajátosságai nem tehetik kétségesé, hogy az hazánkban is a finánctóke és a nagybirtok reakciós diktatúrájának eszköze, melynek fő funkciója — hogy Molnár Erik gondolatát idézzem — a finánctóke és a nagybirtok, mint társadalmi osztály — s nem mint egyének — reprodukciójának biztosítása. De ha ez is a lényege, ez még nem jelenti, hogy ennek megállapításával akárcsak megközelítőleg kimerítettük volna a fasizmus elemzését. A fasizmus nem anyag, tárgy, melynek elégséges tulajdonságait kikutatni, hanem társadalmi jelenség, folyamat, egy történeti szituáció eredménye. Ebben a történeti szituációban gyökerezik, nem lehet ettől elválasztani. Ezt a történeti szituációt viszont nem korlátozhatjuk a lényegre — ha azt ki is emeljük —, hanem valamennyi fontos társadalmi folyamat összességét kell figyelembe venni. Nem kétséges, gyökeresen új történeti szituáció szülte a fasizmust. Az Októberi Forradalom, a kapitalizmusnak, mint egyetlen társadalmi rendnek megszűnése, Magyarországon a proletárforradalom s annak leverése egyaránt az osztályharc hallatlan elmélyülésével jellemzik ezt az időszakot. Ilyen körülmények között az ellenforradalom nem lehetett egyszerűen reakció — szükségszerűen új eszközeit kellett megtalálnia a reakciónak.

Gyökeresen új gazdasági körülmények szülte Magyarországon a fasizmus. Egyrészt a szocialista termelési módra való áttérés kísérlete után a restaurált kapitalizmus soha nem tapasztalt problémákkal találta magát szemben. Addig csak ciklikus gazdasági válságok, most állandó tömegmunkanélküliség (1919 őszén a magyar munkásosztálynak több mint a fele nem dolgozott), infláció és valutaprobléma, tehát az egész gazdasági élet teljes ingatagsága, mely kis részben új gazdagokat is, nagyobb mértékben új szegényeket produkál. A társadalom, az osztályok kialakult és bizonyos mértékig stabil szerkezetében most erős mozgás mutatkozik.

A háború számos új jelenséget produkál; az izgatottság, az erőszak légkörét, mely nélkül az uralkodó osztályok sohasem lettek volna képesek a fasizmus módszereit alkalmazni.

A magyarországi kapitalizmus válsága (a leverte proletárforradalom ellenére) termelte ki nálunk is a fasizmust. De nem lehet a magyarországi fasizmust sem tisztán és egyszerűen kapitalista reakciónak felfogni. Ez ugyan kifejezi az igazságot, rámutat az ellenforradalom alapvető osztályjellegére, de mégsem elegendő. Tudniillik nem mutat rá arra, hogy a fasizmus nemcsak, és nem egyszerűen a finánctőke és a nagybirtok reakciója, hanem tartalmaz — ennek alárendelve — más elemeket is. Ha ezeket az elemeket figyelmen kívül hagyjuk, éppen az ellenforradalmi korszak kezdetének történeti bonyolultságától tekintünk el.

A fasizmus nálunk is, másutt is, a döntő erő a nagybúrsoázia és a nagybirtok volt, de kialakulását, menetét — míg hatalma meg nem szilárdult — a kispolgárság is erősen befolyásolta.² Elsősorban a proletariátussal való leszámolást tartalmazza, de jelentkezik benne a katonai diktatúrára való törekvés (Horthy), a kis- és középbúrsoázia egyes képviselőinek harca a régi osztálypolitikai vezetői ellen (KNEP).

„Nem szabad . . . a fasizmus uralomra kerülését — mutat rá Dimitrov — olyan leegyszerűsítve és olyan simán elképzelni, hogy a finánctőke valamilyen bizottsága elhatározza, hogy egy meghatározott napon bevezeti a fasiszta diktatúrát. A valóságban a fasizmus rendszerint a régi búrsoá pártokkal, vagy azoknak bizonyos részével folytatott kölcsönös, néha éles harcban kerül hatalomra.”³

1919 őszre zavaros időszak volt az uralkodó osztályok számára. Nemcsak abból a szempontból, hogy a proletárdiktatúra leverése ellenére a kapitalizmus még rendkívül ingatag talajon állt Magyarországon, de abból a szempontból is, hogy az osztályok korábbi egyensúlya teljesen megbomlott, s azok a társadalmi osztályok, melyek aktívan vagy passzívan az ellenforradalom bázisát alkották, rendkívül heterogén elképzelésekkel léptek fel a megszilárduló ellenforradalom hatalmi berendezkedését illetően.

Maga az ellenforradalom szükségszerűen új rétegeket, új politikusokat mozgató meg a nagybirtok és nagytőke érdekében. Erre részben szükségük volt az uralkodó osztályoknak, hogy leplezzék, kiknek az érdekét szolgálja az ellenforradalom. Ezért nem is nagyon szorgalmazták az 1918 előtt vezetőszerepet játszó politikusok előtérbe kerülését. Másrészt a hatalmi apparátus ziláltsága mellett az ellenforradalmi akciók közvetlen vezetőinek lehetőségük nyílt, hogy új pozíciókat biztosítsanak maguknak. Az új politikus gárda körül mindenekelőtt ott volt az ellenforradalom szegedi vezérkara, az ellenforradalom legjelentősebb belföldi katonai támasza. A szegedi ellenforradalmi csoport zömmel az elszegényedett dzsentri-katonatiszti körökből verbuválta vezetőit. Horthy, Eckhardt, Gömbös, Prónay, Kozma, Mecsér, Marton, Zsilinszky a háború előtt politikailag jelentéktelen, zömmel legfeljebb a szolgabíróságig emelkedő képviselői rétegüknek, objektíve annak a rétegnek a képviselői, mely a dualizmus időszakában a nagybirtok és nagytőke kiszolgálója és ispánja volt, bár mindvégig élt benne bizonyos ellenzékiesség a dualizmussal szemben, erősebb politikai befolyásra, nagyobb politikai hatalomra törekedve. Ugyancsak ezek a rétegek kerültek az ellenforradalmi szervezkedés középpontjába, hiszen korábbi helyzetük, történeti útjuk erre különösen alkalmassá tette őket, mivel egy militarista, szélsőségesen népellenes, a néptömegek ter-

² *Togliatti* : A propositó del fascismo. Società, 1952. 60. 2. l.

³ *Dimitrov* : A munkásosztály a fasizmus ellen. Bpest. 1949. 101. l.

rorizálásában évtizedeken át közvetlen gyakorlatra szert tett rétegről volt szó. Amikor hozzákezdtek az ellenforradalom katonai megszervezéséhez, hogy kegyetlenül megtorolják a proletárdiktatúrát és visszaállítsák Magyarországon az osztályuralmat, alapvető célkitűzéseik megegyeztek a nagybirtok és nagytőke érdekeivel. Ilyen értelemben a dzsentrí-katonatiszti réteg előtérbe nyomulása objektíve kifejezte az uralkodó osztályok vezető csoportjainak legfőbb érdekét, sőt, alapvető osztályérdekeiket — az adott helyzetben — csakis a hadsereg vezetését kézben tartó tiszti csoportok révén tudták érvényre juttatni.

A kérdéssel kapcsolatban azonban, véleményünk szerint, a kutatás körének kiszélesítésével, az alapvető osztályellentétek, a forradalom és ellenforradalom táborának vizsgálata mellett magának az ellenforradalom táborának *differentiált* vizsgálata, vagyis a magyar uralkodó osztályokon belüli réteg-csoportosulások kutatása is szükséges, ami a történeti kép teljesebb kibontakoztatásához hozzájárulhat. Nézetünk szerint ugyanis az a körülmény, hogy a katonai vezető körök alapvető osztályérdeke megegyezett a nagybirtok és nagytőke érdekeivel, és hogy ilyenformán fellépésük és szereplésük objektíve a nagybirtok és nagytőke alapvető érdekeit juttatta érvényre, egyáltalán nem jelenti azt, hogy a dzsentrí-katonatiszti-államhivatalnoki réteg, az uralkodó osztályoknak ez az „alsóbb csoportja” megelégedett volna *akkor is* a nagybirtok és nagytőke egyszerű kiszolgálásával, mint ahogy akarva, nem akarva kénytelen volt ezzel megelégedni a háború előtti dualista Magyarországon. Nem! A Monarchia felbomlása és a Tanácsköztársaság után, amikor a fölöttük álló és korábban a feltörekvés lehetőségét nagyjából eleve eltorlaszoló, az osztrák uralkodó osztályokkal való kapcsolatok által megsokszorozott erejű nagybirtokos és finánciókés osztályok hatalma összeomlott, új — korábban reménytelen — lehetőségek csillantak meg e rétegek előtt. Az új helyzetben saját hatalmi törekvéseik valórváltásának, nagyobb gazdasági és politikai szerepük megteremtésének lehetősége rajzolódott ki. Ezt a történeti helyzetet az uralkodó osztályok eme „alsóbb csoportja” — amely az ellenforradalmat támogató kulák és kispolgári elemeket nagy mértékben befolyása alá tudta vonni, s ha nem is mint jelszavaik aktív támogatóját, de mint passzív hátterét, maga mögött tudhatta az ellenforradalom tömegerejét — ki akarta használni. Így tehát igaz, hogy az 1919 őszén előtérbe kerülő dzsentrí-katonatiszti réteg a tőkés-nagybirtokos rendszert akarta visszaállítani, azonban — és ennek hangsúlyozása rendkívül fontos — nem úgy, ahogyan az a Tanácsköztársaság előtt fennállott. Vissza akarta állítani az osztályuralmat, de bizonyos mértékig új hatalmi csoportosulást kívántak teremteni ebben az osztályuralomban. Mindenekelőtt azért, hogy az osztályuralom hasznából nagyobb mértékben részesedjék, azaz: lehetővé váljék mind a politikai, mind a gazdasági életben a történelmi „középosztály” — melynek képviselőiként magukat hirdették — nagyobb térhódítása.

E célkitűzések világosan kifejezésre is jutottak a szegedi ellenforradalmi tábor jelszavaiban, vezető képviselőik által megfogalmazott programokban. A szegediek szélsőséges, kommunista- és szovjetellenes, agresszív sovíniszta, fasiszta osztálytörekvéseiket egybekapcsolták valamiféle demagóg hangzatos-sággal meghirdetett „nemzeti újjászületési” programmal, „új éra” meghirdetésével. Ez nem egyszerűen néppellenességük leplezésére szolgáló frázispuffogatás volt. Az ő szótárukban az „új éra” és az „újjászületés” korszaka nem utolsósorban azt jelentette, hogy az osztályuralmat visszaállítva, abban saját

hatalmi törekvéseiket érvényesítsék, és ennek megfelelően az osztályuralom régi formáinak bizonyos elemeit új elemekkel váltsák fel. Programjuk lényegét két mozzanat képezte. Ezt Gömbös Gyula a következőképpen fogalmazta meg: „... két vezérgondolat fog vezetni. Az egyik a keresztény gondolat, amelyet röviden fajvédelemnek nevezünk, a másik pedig az agrárius gondolat.”⁴

Ami a „keresztény gondolatot” illeti, ez a rendkívül „mérsékelt” megfogalmazása a szélsőséges, brutális antiszemitizmusnak, zsidóüldözésnek, pogrom-vitézségnek, mely ezekben az esztendőkből divat, sőt rendszer volt, egyben meghatározott politikai és gazdasági programot jelentett. Demagóg módon, a kizsákmányolt tömegek tőkeellenességét kihasználva, a „keresztény gondolat” jegyében tulajdonképpen a jelentős részben zsidó tőkésekből álló nagytőke ellen léptek fel; bank-ellenes politikát, tőzsderekszabályokat stb. hirdettek és követeltek. Ez a „tőke-ellenesség” azonban nem a tőkés rendszer valamiféle „demokratikus megreformálásának” célkitűzését jelentette, csupán eszköz és ürügy volt a zsidó nagytőkések kezében levő gazdasági pozíciók megkaparintására, saját kezükbe vételére. Nem a tőkét, a tőkés kizsákmányolást hibáztatták, személyi harc volt ez csupán, valamiféle — későbbi kifejezést használva: — „őrségváltást” jelentett, amikor is az ipari és banktőke hatalmi „őrhelyein” az addig „poszton” levő zsidó nagytőkét a mohó, kiéhezett dzsentri és a hozzákapcsolódó elemek váltánák fel. Ez volt a lényege a „keresztény gazdaságpolitika” követelésének.⁵

Az „agrár gondolat” — a program másik sarkpontja — sokrétűbb jelentésű. Az agrár gondolat ugyanis már a XIX. század végétől előtérbe került, mint a nagybirtok nagytőke-ellenes harcának ideológiai vetülete. A nagybirtok egy része az agrár gondolat előtérbe állításával már több mint negyedszázada igyekezett bizonyos rétegeket a nagytőkével szemben vívott pozícióharcban a maga számára megnyerni. A dzsentri-katonatiszti csoportok most a nagybirtok és nagytőke ellentéteit is saját maguk javára óhajtották gyümölcsoztetni, ezért ők is fennen hirdették az ország-érdekeit, mint a nagytőke visszaszorításának eszközét. Ez egyben a „keresztény gondolat” folytatása volt, olyan értelemben is, hogy azt hangoztatták, a felülkerekedett finánc-tőkét — a zsidó tőkét — akarják visszaszorítani, alárendelni a mezőgazdasági — a „keresztény magyar” — érdekeknek. „Az ipari, kereskedelmi, és főleg a banktőke — írta Zsilinszky Endre, a csoportok egyik szellemi vezére — a közelmúltban útban volt, hogy maga alá gyűrje a magyar földet és azt mindenestül függvényszerű viszonyba kényszerítse. A jövőben fordítva: a magyar föld szekerébe kell befognunk a tőkét, minden tőkét.”⁶

Az „agrár gondolat” értelmezésének másik fontos tényezője Gömböséknél, az agráriusoknál már bizonyos fokig a világháború előtti évtizedekben is jelentkezett szociális demagógia rendkívüli felfokozása volt, mely az adott helyzetben bizonyos földreform helyesléséig ment el.

Ez a célkitűzés kétségtelenül azt a döntő politikai érdeket szolgálta, melyet akkor az uralkodó osztályok minden rétege egyaránt elsősorban tartott

⁴ Képviselőházi Napló. 1923. dec. 17. A Gömbös-vezette csoport programjának elemzését Berend Ivánnal közösen írt kéziratot tanulmányunkból vettem át. (Az uralkodó osztályok erőviszonyai az ellenforradalmi rendszer első éveiben.)

⁵ Vö.: Szózat. 1920. júl. 10., 1921. jan. 23. (Gömbös Gyula cikke.) Bécsi Magyar Ujság. 1920. szept. 9. (Beszámoló az Ébredő Magyarok Egyesületének nagygyűléséről. stb.)

⁶ Szózat. 1921. jún. 19.

szem előtt: az osztályuralom megszilárdulását, a forradalmi helyzet felszámolását. Ehhez ugyanis elengedhetetlenül szükséges volt a parasztság földigényének legalább részbeni elismerése, és ezáltal — mint azt történeti irodalmunk hangsúlyozza — a Tanácsköztársaság hibájának kihasználásával a szegény-parasztság leválasztása a munkásosztályról.⁷ A várossal, a „bűnös várossal”, a proletárforradalom korábbi bázisával a parasztság szembeállítása, olymódon, hogy a parasztságon belül a kulák befolyást, a nacionalizmust erősítsék, hogy így egységesen a reakció tartalékkaként sorakoztassák fel. E feltétlenül elsődleges cél mellett, s ezzel együtt azonban Gömbösék azt is el akarták érni, hogy földosztó demagógiával maguk mellé állítsák a földreform alapján álló, és igen nagy politikai tömeget képviselő kisgazdapártot; maguk is jórészt ehhez a párthoz csatlakoztak, vagyis, meglovagolva a paraszti földéhséget és nagybirtok-ellenességet, a parasztság soraiból, a kulákságból tömegbázist szerezzenek maguknak. Tömegbázist a földreform talaján, egyrészt — és alapvetően — a forradalom erői ellen, ugyanakkor politikai támaszt az uralkodó osztályok hagyományos rétegei ellen is, amennyiben azok nem hajlandók akceptálni Gömbösék politikai törekvéseit.

Hangsúlyozni kell, hogy ez a dzsentr-katonatiszti csoport 1920–21-ben távolról sem akart túlmenni a nagybirtok által is elfogadott földreform keretein.⁸ A földéhséget elsősorban a háború alatt szerzett birtokok vagy bérletek rovására akarták kielégíteni, ami nyilvánvalóan a nagytőke ellen irányult. Még azt is csak esetleges formában vetik fel, hogy a 10 000 holdon felüli óriásbirtokokat igénybe vegyék.⁹

E döntő politikai indítékok mellett a földreform-követelésnél azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy abban gazdasági pozícióik megerősítésének lehetőségét is látták. Nyíltan vallották ugyanis, hogy bizonyos mértékű földreformot nemcsak azért tartanak szükségesnek, mivel az — mint a fajvédők földprogramja leszögezi: — „... a földtelen földmunkások egy részét földhöz juttatja, a kisgazdatársadalom előtt megnyitja a vagyonosodás lehetőségét és képesíti arra, hogy *kiegészítse és felfrissítse a leromlott középosztályt*...”, hanem azért is, hogy „... a *kipusztuló félben levő keresztény középbirtokos osztályt földjén megerősítse*.” (Kiemelés tőlem — R. Gy.) Tönkrement, leolvadt birtokaik felfrissítése, kiegészítése, vagy elúszott családi vagyonuk helyébe új vagyonok alapítása — a szociális demagógián túl ez volt ennek a programnak a lényege; alkalmas volt arra, hogy ezt a gazdaságilag igen gyenge réteget konszolidálja, és ezzel politikai törekvéseinek is biztosabb bázist teremtsen.

A szegedi program fentiekben kifejtett két döntő mozzanata, amely egységes, rendszerezett megfogalmazást sohasem nyert, be volt ágyazva a fasiszta ideológia széles láncolatába. E program a fasiszta jellegű ellenforradalmi rendszer szélső jobboldalának totális fasizmus megvalósítására való célkitűzéseit tükrözi. Lényeges összetevői: a parlamenti rendszernek minden ellenőrzés alól kivont katonai diktatúrával való felváltása, militarizmus, szélsőséges sovinizmus, antiszemitizmus a fajelmélet alapján, a demokratikus intézmények teljes tagadása, a munkásmozgalom terrorista üldözése, felszámolására való törekvés.

⁷ Vö.: *Nemes Deszö*: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921. Bpest. 1962. 283. l.

⁸ Vö.: *Szózat*. 1920. márc. 28.

⁹ 8 órai Ujság. 1923. ápr. 22.

Az uralkodó osztályok dzsentri-katonatiszti csoportja, amely az ellenforradalom fő katonai ereje, a fehérterror közvetlen megvalósítója, a brutális tömeggyilkosságok és kegyetlenkedések véreskezű vezetője volt, nem elégedett meg egyszerűen azzal, hogy más számára, más megbízásából csak a „végre-hajtó” szerepét játssza. Történelmi múltjára, az ellenforradalomban játszott vezető szerepére és viszonylag széles társadalmi bázisára hivatkozva jelentősebb hatalmi törekvésekkel lépett fel, szemben a nagybirtok és nagytőke egyes régi politikusainak azon törekvésével, mely e csoportot a dualizmusban betöltött szerepére akarta korlátozni. Ezek a rétegek a fasiszmusban nemcsak a dolgozó tömegek elnyomásának hatályosabb formáit látták, hanem olyan rendszert, amely a végrehajtó hatalomnak különösen nagy jelentőséget és szerepet biztosít; melyben az államapparátusban betöltött pozíciók révén a kormányzás nagymértékben a dzsentri réteg kezébe kerülne, vagyis ez a dzsentri-katonatiszti csoport osztoznék a nagybirtokkal és nagytőkével a hatalom birtoklásában.

Felmerül a kérdés, hogy a dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki réteg mennyire tudta valóra váltani eme igényeit. E kérdés megválaszolásához mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, hogy miben állt e csoport tényleges hatalma, ereje. Nyilvánvaló, hogy gazdasági ereje nem nyújthatott megfelelő támaszt politikai aspirációi megvalósításában; ezen rétegek társadalmi és politikai befolyása azonban mindig jóval nagyobb volt Magyarországon, mint ami gazdasági súlyukból következett.

Nem kétséges: e csoport tényleges hatalma elsősorban a fegyveres erőben rejlett, de emellett *viszonylag széles társadalmi bázisa* is segítségére volt, sőt sok tekintetben ez utóbbi mozdította elő, alapozta meg katonai hatalma kiépítését is.

Ezekhez a rétegekhez tartozott ugyanis mindenekelőtt a tisztikar, amelynek létszáma a háború idején hatalmasra duzzadt, feltöltődött a tartalékos tisztek nagy tömegeivel. E tisztek egy része közvetlenül a Nemzeti Hadseregben, különítményekben és más karhatalmi szerveknél tevékenykedett, s itt legfőbb támaszát alkotta a szegedi csoportnak. De ugyancsak Gömböséket támogatta a leszerelt fiatal tartalékos tisztek jelentős tömege, akik a korlátozott létszámú fegyveres erőknél nem találtak alkalmazást, s akik a háború alatt hozzászokva a gondtalan élethez, parancsolgatáshoz, bő pénzhez, nem tudtak beletörődni abba, hogy visszakérülve a polgári életbe, vagy sokan közülük az egyetem padjaiba, most ott mint névtelen senkiknek dolgozniuk kell a megélhetésért. Nem is beszélve arról, hogy nagy számban — a gazdasági problémák folytán nem is tudtak visszakérülni a polgári életbe — állástalanok voltak, s így Gömbösék jelszavai könnyen visszhangra találhattak soraikban.

A fasiszmus társadalmi bázisának másik döntő tényezője a hivatalnoki kar, a közigazgatáshoz, rendőrséghez, bírósághoz benyomott dzsentri volt; ezek az új helyzetben lehetőséget láttak jobb állások elnyerésére, anyagi helyzetüknek — amelyet a kibontakozó infláció különösen lerontott — megjavítására. Ezeknek táborá kiegészült az országtól elcsatolt területek magyar tisztviselői karának és egyéb úri rétegeinek igen rossz anyagi körülmények közé jutott tízezreivel, akik nagyrészt Budapestre özönlöttek, s itt mindenfajta szociális, sovíniszta-irredenta demagógiának legszélsőségesebb támaszát képezték. Ezek a rétegek alkották a gerincét, képezték tömegeit a fasiszta jellegű, katonai vezetésű szervezeteknek, a MOVE-nak, ÉME-nek stb. Mindez kiegészült a lumpenproletariátus felduzzadt rétegével — lényegében az elbocsátott

tiszteket, a polgári és birtokos osztályok állástalan, s régi egzisztenciáját elvesztett rétegét az adott helyzetben bizonyos fokig szintén a lumpenproletárok rétegéhez sorolhatjuk —, amely „...a régi társadalom legalsó rétegeinek... passzív rothadása”, és mindig „...hajlandó arra, hogy a reakciós üzelmek zsoldjába szegődjék...”¹⁰ A nagytőke-ellenes demagógia ezeknél megértő támogatásra talál, nem azért, mintha valóban szembeszállnának a nagytőkés renddel, hanem ezért, mert a nagytőkés rend nem juttat nekik eleget, s a régi rend korrekcióját akarják olyan értelemben, hogy az elosztásból több jusson nekik.

Mi adta meg azonban a vezető dzsentri-csoportnak az addigiakon túlmenő társadalmi befolyását? Véleményünk szerint viszonylag jelentős hatása a kispolgárságra, az a tény, hogy mintegy összekötő kapcsot jelentettek a felső rétegek és a kispolgárság között, s rajtuk keresztül lehetett a kispolgárságot az ellenforradalom táborához felsorakoztatni. Számos olyan mozzanat volt, amely ezt a dzsentri-csoportot látszólag összekötötte a kispolgársággal. Mindezekelőtt — ha ellentmondásos módon is — a legfrissebb élmény: a háború. 1918-ban a háborús élmény az uralkodó osztályok ellen fordította a dolgozók többségét. Az ellenforradalmi demagógiának azonban sikerült a háborús élményeket is bizonyos fokig visszájára fordítani. A parasztság mellett kétségkívül a kispolgárság, az ún. középrétegek vettek leginkább részt a háborúban, s a visszatérő katonák között az uralkodó osztályok könnyen éltek a frontharcosság demagógiájával. A lövészárk-szenvedés, s ugyanakkor a lövészárk-romantika, amely elfeledtette az osztálykülönbségeket, s a dzsentri hivatásos katonatisztet, a behívott kispolgárt — aki sok esetben szintén tisztí rangig vitte — s a lumpenproletárt egyaránt frontharcossá tette, mint frontharcost a fasizmus táborában sorakoztatta fel. Ez a háborúból visszatért kispolgári réteg egyik legjelentősebb bázisa a fasizmusnak. Hozzászólt a parancsuralmi formákhoz, a háború beleplántálta az erőszak bűvöletét és az erőszak mindenhatóságának elismerését. Hazatért a háborúból, s mi vár rá? Állásnélküliség, nyomor. 1918-ban balra megy, de a proletárdiktatúra nehézségei visszariasztják. Új utakat keres. Régi helyzetébe, melyből a háború kimozdította, nem tud visszatérni. A burzsoázia ellenforradalmának keretén belül a kispolgárság azt hiszi, hogy a proletariátus forradalmával szemben most *a saját forradalmát* viszi végbe. A fasiszta mozgalom kispolgári mozgalomként keletkezett mindenütt, de egybevegyült a nagytőke érdekeivel, s végső kicsengését, objektív értelmét éppen a nagytőke érdekei adják meg.¹¹

Hiszen a fasizmus erejét éppen abból merítette, hogy a nagyburzsoázia ellenforradalmába beleolvadt a kispolgárság félelme a proletárforradalomtól. Ide sorakoznak, akik veszélyeztetve vannak, vagy veszélyeztetve érzik magukat a szocializmus győzelmétől. Az antiszocializmus egységes táborba sodorja a kispolgárságot, a dzsentri-katonatiszti rétegeket a nagytőkével és nagybirtokokkal. Sajátos módon a másik tényező, mely az egység létrejötténél bábáskodik, a szocializmus. Sajátos módon azért, mert ma már közismert a történelem tanulmányozói előtt, hogy 1919-ben az internacionalizmust hirdető proletariátus harcolt ténylegesen a nemzeti érdekekért, s a nacionalista frázisokat bőven puffogtató uralkodó osztályok elárulták azokat. De 1919-ben a hamis tudat mindezt feledtetni tudta. A proletariátus ideológiája, szembeszállva

¹⁰ Marx—Engels: A kommunista kiáltvány. Bpest. 1948. 28. l.

¹¹ Paolo Alatri: Le origini del fascismo. Roma. 1958. 28. l.

a burzsoá ideológia megcsontosodott nacionalista frázisaival, látszólag tagadta a hazát, s a kispolgári nacionalizmus a magát a haza fogalmával azonosító, s azt most különös erővel hangoztató uralkodó osztályok mellé állt. Felsorakozik az uralkodó osztályok egységes nemzetfogalma mellé, hiszen a szocialista osztályfogalmak nem tudnak számára oly fényes jövőt meglobogtatni. A kispolgárság túlságosan szétágazó, túl gyenge ahhoz, hogy mint osztály harcoljon, így mindig hajlik arra, hogy a transzcendens „nemzet” nevében tagadja az osztályokat. Sőt, mivel — az ő szemében — az osztályok nem léteznek, csupán a szocialista ideológia ad nekik önálló életet és tudatot, újabb oka van arra, hogy gyűlölettel forduljon szembe a szocializmussal.

Az állam szerepének kiemelése, sőt mindenek fölé emelése a fasizmus eszméiramlatainak sokat hangoztatott összetevője, szintén alkalmas a kispolgárság megnyerésére.¹² Az állam legyen a döntő faktor a társadalom életében. Az államnak osztályfellettvé kell lennie, s az osztályharc megszűnik (volt-e egyáltalán?), mivel az új állam biztosítja a termelők együttműködését s a jobb elosztást. Mindmegannyi csillogó jelszó. A burzsoázia, a régi liberalizmus jelszavai már alig hatnak, hiszen azok osztályértelmét már a dualista időszak leleplezte a kispolgárság tömegei előtt. Új állam kell — hirdetik —, mindenható állam, mely előtt mindenki egyenlő. Ebben az államban a kis alkalmazott egyenlővé válik a bankárral, a nagytőkéssel; a katonatiszt és az ügyvéd ugyanazt a fokot foglalja el a társadalmi ranglétrán, mint a milliomosok, s a falusi kisiparos azonos színvonalon áll a falu abszolút urával, a nagybirtokossal; az állami tisztviselők több mint százezres tömege — mely elől az infláció, a nemzetiségek feletti uralom elvesztése kihúzta a biztos anyagi alapot, az uralkodó osztályokhoz tartozás gazdasági bázisát — szintén új rendet akar. A magyar államtisztviselői kar a német kultúra emlőin terebélyesedő magyar iskolahálózatban mindig egyoldalú életismeretre tett szert. Retorikus műveltsége, a szavak — sőt a frázisok, s elsősorban nacionalista frázisok — iránti erős érzéke felületes történelmi ismeretekre — történelem: csak dátumok és uralkodók — és nem mélyebb — formális grammatikán alapuló — irodalmi ismeretekre alapozott. Kritikai érzéke minimális, életismerete nem reális; a tényleges társadalmi világ megértése iránti képtelenség jellemezte, s ezt mindig átfűtötte a dzsentri úri romantika. Megvetette a „buta” parasztot, gyűlölte a „durva” proletariátust — idegen testként fogta fel az általa elképzelt nemzet életében. Borraválót ugyan elfogadta, de lenézte a nagytőkét — különösen, ha zsidó volt. E két anyagias osztállyal szemben, mely az elanyagiasodott világot tükrözte előtte, szembehelyezte képzelt idealizmusát, hősi romantikáját, egy absztrakt világ kialakítását, természetesen saját vezető szerepével.

Ebben a gondolatvilágban a nemzet mindenek felett állt, s az egyeseket összefogó és egyéni érdekek felett álló állam — állítólag — az egységes nemzet érdekeit fejezte ki. Nemzeti harc kell tehát osztályharc helyett, s erre alkalmat nyújtott Trianon.¹³

Ezzel eljutunk a nacionalizmus kérdéséhez, mint a magyarországi fasizmus társadalmi bázisa kiépítésének egyik legdöntőbb mozzanatához.

Ha Olaszországra vonatkozóan a marxista történészek megállapítják, hogy a fasizmus sohasem volt és sohasem lett volna semmi a nacionalizmus

¹² Luigi Salvaterelli : Nazionalfascismo. Torino. 1923. 18. 1.

¹³ Az olasz fasizmus proletár és kapitalista nemzet-gondolata nézetem szerint nálunk a Trianon elleni harcban, a győztes és legyőzött nemzetek harcában jelentkezett.

nélkül, s csak azzal lehetett úrrá,¹⁴ úgy még inkább vonatkozik ez Magyarországra. Egy országban, amely területének 2/3-át elvesztette — még ha zömmel nem magyarlakta területek voltak is —, s amely súlyos gazdasági problémákkal küzdött s az uralkodó osztályok sajtója ezeket kizárólag éppen a területváltozásokkal magyarázta, nem volt nehéz a sovinizmust felszítani, s a nemzeti sérelmekből fakadó tömegindulatokat éppen a rendszer megerősítésére felhasználni. A revizionista propaganda — amely kiegészült a fasiszta fajelmélettel rokon vonásokat tartalmazó magyar szupremácia és a dunavölgyi vezető szerep gondolatával — volt az a vezető eszme, mely ismét elsősorban a kispolgárságot — a háború utáni különleges nyomorúságos gazdasági helyzetet formálisan éppen e vezető szerep elvesztésére is vissza lehetett vezetni — s a volt nemzetiségi területekről Budapestre áramlott állami tisztviselőket — akik korábban a nemzetiségi elnyomás kiváló szakértői voltak, s most tajtékozva vágytak vissza a paradicsomba —, a fasizmus szolgálatába tudta állítani. A trianoni békeszerződés igazságtalanságai az agresszív magyar imperializmus felújításának eszközeivé válnak; sőt, a korábbinál sokkal alkalmasabb eszközeivé, mivel a nemzeti elkeseredés révén sokkal inkább képes a magyar imperializmus az értelmiség és a kispolgárok, de a munkások és parasztok egy részét is az uralkodó osztályok belső és külső célkitűzései számára megnyerni.

De a nacionalista demagógiát a magyar uralkodó osztályok ügyesen kötötték egybe a szociális kérdésekkel, s az ellenforradalomban a kispolgárság számára nemcsak nemzeti, de szociális jelszavakat is hangoztattak.

A dualizmus idején lesüllyedt dzsentri, s a nagytőkével (zsidó nagytőkével) egyenlőtlen küzdelmet folytató kispolgár, az infláció következtében életfeltételeiben megrendült állami tisztviselői kar úgy harcol a kommunizmus, a szocializmus ellen, hogy egyben a romantikus antikapitalizmus gondolatát eleveníti fel. De ez az ideológiai változás, amely a XIX. századi kispolgári antikapitalizmust a XX. századitól megkülönbözteti — mivel most már a szocializmussal, mint a kapitalizmuson túlmenő tendenciával kapcsolatban is állást kell foglalnia, — nálunk is jelentkezik. A kapitalizmus kritikáját ugyan hangoztatják, de az erőt, amely kivezet belőle, most magában a nagykapitalizmusban keresik. A kapitalizmus kritikája a kapitalizmusnak a dualizmus időszakában érvényesülő formája kritikájává szűkül. Megkülönbözteti a kapitalizmus „jó oldalát” a „rossz oldalától”, s a „rossz oldalakat” mint a kapitalizmus eltűnő, véletlen mozzanatait mutatja be. S itt a kispolgárság antikapitalizmusa egybefonódik az imperialista burzsoázia tudatos félrevezető demagógiájával is.

A kispolgárság romantikus antikapitalizmusa a XIX. században még szemben állt a nagytőke ideológiájával. Az Októberi Forradalom után a nagytőke is szembeszáll a liberalizmussal, oly módon erősíti a kapitalizmust, hogy maga is kritizálja annak rossz oldalát, ezek kiküszöbölését hirdetve, új rend közeledését ígéri. Ily módon a kapitalizmus kispolgári kritikája érintkezésbe kerül az imperializmus fasiszta tendenciáival és „a romantikus antikapitalizmus az imperializmus ideológiájává változik át”.¹⁵

Ezzel a fordulattal szoros kapcsolatban, a szocializmus elleni védekezést most összekapcsolják ezzel az új állásfoglalással a kapitalizmus kérdéseiben is.

¹⁴ Paolo Alatri : Le origini. 31. l. — József Attila : Kispolgár. „A faj, a faj szavát gyúrte össze szád // S nem tudtad, hogy a fajt megosztja a világ.”

¹⁵ Lukács György : Az ész trónfosztása. Bpest. 1956. 569. l.

A szocializmus most úgy jelenik meg, mint ama kultúra-ellenes, az ember egyéniségét veszélyeztető tendenciának a folytatása, amely ellen, mint a kapitalizmus rossz tulajdonságai ellen küzdenek. Így kerül szembe ebben az új ideológiában a zsidó liberalizmus s az abból keletkező szocializmus az új, állítólag szabályozott keresztény kapitalizmussal. Ez a hamis ideológia elveti a szocializmus kérdésfelvetését: a tőke elleni harcot. Eszerint nem magában a tőkében van a hiba; a probléma az, kinek a kezében van a tőke, és minő alapelvek irányítják, vezetik vagy ellenőrzik. Ha az ő kezeikben lenne, egészen új helyzet állna elő. A Feder¹⁶ -féle megkülönböztetést, a harácsoló és teremő tőke (raffendes és schaffendes Kapital) fogalmát megtalálhatjuk nálunk is a zsidó és keresztény tőke ilyen jellegű szembeállításában, ami az 1919 utáni időszak fasiszta ideológiájának egyik legfontosabb elemét képezte.

Milyen társadalmi erőt jelentett a kispolgárság, mennyiben volt képes az ellenforradalom tömegbázisának objektív szerepét betölteni? Elég egy pillantást vetni a 20-as évek magyarországi osztálystruktúrájára, hogy meggyőződjünk arról, hogy a viszonylag elmaradott magyar gazdasági struktúra tömegméretekben őrizte meg a kispolgári egzisztenciákat, sőt ha a parasztság zömét — a szegényparasztság felső kategóriáit és középparasztokat — is a kispolgárság kategóriájába soroljuk, úgy arra a következtetésre kell jutnunk, hogy éppen a kispolgárság tette ki a magyar társadalom számbeli többségét. Jelen vizsgálatunkban azonban, midőn az ellenforradalom, a magyarországi fasiszmus tömegbázisát kutatjuk, úgy gondoljuk, hogy a parasztságot nagyrészt figyelmen kívül hagyhatjuk. Igaz ugyan, hogy a Tanácsköztársaság által a földkérdésben elkövetett hibák következtében a parasztság nagy része áldozattá vált az ellenforradalom földreform-demagógiájának. Az is kétségtelen, hogy az ellenforradalom hatalomra jutásában — amennyiben a kérdés belső okait elemezzük — fontos szerepet tulajdoníthatunk a parasztság nagy része közömbös magatartásának a Tanácsköztársaság bukásával szemben; egy nem jelentéktelen kisebbségnek — a gazdagparasztság, illetve a gazdagparasztság fiainak — pedig igen tevőleges szerepe volt az ellenforradalomban. A kulákbándák mind a helyi ellenforradalomban, mind a tiszti különítmények tartalékaiként a központi katonai akciókban fontos szerepet töltöttek be, de ezen keresztül csupán a katonai vezetők objektív székértelői voltak.

A gazdagparaszti — bár éppen ebben az időben egyre inkább nagybirtokos irányzatot is megtestesítő — kiskisgazdapárt tevőleges részese volt az ellenforradalmi rend megszilárdításának, de nem tekinthető a fasiszmus képviselőjének.

Egyébként is, anélkül, hogy a falu politikai szerepét, a parasztság politikai állásfoglalásának hatását kétségbevonnánk, szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy — bár kezdetben az ellenforradalmat igyekeztek a falu — város ellentétének feltüntetni, kihasználva, hogy a falun hamarabb tudtak bázisra lelni, mint a proletár Budapesten — az ellenforradalom mindaddig agyagglábakon állt, míg a városokban, s különösképpen a gazdasági és politikai élet központjában, Budapesten nem sikerült tömegtámogatásra találnia. Ha a proletárdiktatúra szíve és döntő ereje a budapesti proletariátus volt, úgy az ellenforradalomnak is, a külföldi katonai intervenció, a falu reakciós vagy megtévesztett elemeinek felhasználása mellett, Budapesten is meg kellett találnia azt a tömeggerőt, melyet, ha kell, a budapesti proletariátussal szemben is felhasználhat, mellyel

¹⁶ Hitler pártjának gazdasági teoretikusa a hatalomrajutás előtt.

a budapesti utca urává válhat, s uralmát — formailag — a tömegek mozgalmával is alátámaszthatja.

De vajon az a Budapest, mely a magyarországi munkásmozgalom bölesője és fellegvára, a Magyar Tanácsköztársaság életető ereje volt, a „bűnös” Budapest válhatott-e a fasizmus támaszává? Egészében természetesen soha. Budapest mindenekelőtt proletárváros volt, s a munkáosztály öntudatos része — mely a századfordulótól a Tanácsköztársaságig a munkásmozgalom kemény iskoláját járta meg — elutasította magától a fasizmust s annak demagógiáját. Budapest azonban nemcsak a proletariátus vezető magvát összpontosította, Budapest a kispolgárság városa is volt. Elég egy pillantást vetni a főváros társadalmi tagozódására, hogy meggyőződünk, milyen jelentős kispolgári, tisztviselő stb. tömegek éltek itt, akik számban megközelítették a proletariátus létszámát.

1920-ban 489 546 kereső volt Budapesten. Ezek a következőképpen oszlottak meg:

Őstermelés	5 202
Bányászat	713
Ipar	187 864
Kereskedelem és hitel	82 859
Közlekedés	31 824
Közzolgálat és szabadfoglalkozás....	63 357
Véderő	16 846
Napszámos	5 502
Nyugdíjas, tőkepénzes	24 616
Házi cseléd.....	52 175
Egyéb	18 588
	489 546

Már ez a táblázat is utal arra, hogy bármily jelentős volt az ipar szerepe a fővárosban, még így sem foglalkoztatta a lakosság 40%-át. Ha azonban most az egyes foglalkozási ágaktól eltekintve, éppen az osztályerőviszonyok szempontjából próbáljuk szembeállítani a proletár lakosságot a kispolgári egzisztenciákkal, úgy még világosabban látjuk, milyen jelentős a kispolgárság súlya éppen a fővárosban.

Az őstermelés 5202 keresőjéből 2294 cseléd és munkás, a többi önálló stb., tehát részben az uralkodó osztályhoz tartozik részben kispolgári egzisztencia. Az iparban 40 732 önállóval szemben ugyan 147 132 segédszemélyzet volt, de ebből 16 351 tisztviselő. A kereskedelem és a hitel kategóriájában foglalkoztatott 82 859 ember közül ugyan 25 089 volt csak önálló, de mintegy 31 701 tisztviselőt is ide soroltak, tehát kerek 56 000 kispolgár és tisztviselő állt szemben 26 000 kereskedelmi alkalmazottal. A közlekedés 31 824 dolgozójából mintegy 11 000 tisztviselő és 2 000 önálló. A nyugdíjas, tőkepénzes 24 616, a véderő 16 846 (valójában 20—21-ben jóval több katona volt Budapesten) és a közzolgálat, szabadfoglalkozás 63 357 főnyi létszámát kis részben az uralkodó osztály, nagyrészt éppen a kispolgárság kategóriájánál vehetjük figyelembe. Talán a külön megnevezésű napszámos kategóriát, a maga 8 000-es létszámával ugyan a proletariátushoz sorolhatjuk, de az egyéb és ismeretlen kategóriát már nem tekinthetjük egyértelműen a proletariátus közé sorolhatónak. Marad még a házcselédek több mint félszázazres tömege, amely ugyan osztályhelyzetük szempontjából egyértelműen a proletariátushoz tartozik,

mégis úgy véljük, eltekintén az osztályharc konkrét valóságától és politikai öntudatuk színvonalától, ha a 20-as évek osztályharc szempontjából a proletariátus oldalán álló aktív tényezőnek tekintenénk őket.

Próbáljuk meg tehát számszerűen felmérni, milyen kispolgári bázis volt ebben az időszakban Budapesten.¹⁷

Östermelés	2 200 ¹⁸
Ipar és bányászat	51 000
Kereskedelem és hitel	50 000
Közlekedés	12 000
Nyugdíjas	22 000
Közszolgálat és szabadfoglalkozás ...	57 000 ¹⁹
Véderő	15 000
Egyéb, ismeretlen	6 000 ²⁰
	215 200 ²¹

Természetesen ez a számítás csupán durva becslést jelent. Nem kétséges ugyanis, hogy a közlekedés esetében növelni lehetne a kispolgári kategóriákat a segédszemélyzet egy részével; a közszolgálat és szabadfoglalkozás az államapparátus mellett magában foglalja a pedagógusokat és a szabad értelmiség olyan részét is, mely kimondottan haladó és radikális beállítottságánál fogva szemben állt az ellenforradalommal. A nyugdíjas—tőkepénzesek egy részét tán inkább az uralkodó osztályhoz sorolhatnánk, figyelembe vehetjük viszont, hogy a menekült tisztviselők száma a népszámlálás után tovább növekedett.

Egészében tehát mindenképpen számolhatunk 200 000 kispolgári egzisztenciával a proletariátussal szemben.

A proletariátus létszáma következőképpen alakult:

Östermelés	2 700
Ipar	131 000
Kereskedelem és hitel	26 000
Közlekedés	19 000
Napszámos	5 500
Egyéb	12 000
	196 200

A proletariátus létszáma tehát kisebb volt Budapesten,²² mint a kispolgárságé, s ha az 50 000 főnyi házi cselédek is a proletariátushoz soroljuk, akkor lehet

¹⁷ A kispolgárságot megpróbáltuk elkülöníteni az uralkodó osztálytól. Az iparban és kereskedelemben az 5 munkásnál többet foglalkoztató önállókat a burzsoáziához soroltuk. A tisztviselők, a közszolgálat, értelmiség stb. 10%-át becsültük közvetlenül az uralkodó osztályhoz tartozónak.

¹⁸ 100 holdon felüli nagybirtokosok és bérlők leszámítva.

¹⁹ Itt nem tartottuk szükségesnek a segédszemélyzet (18 000 ember) különválasztását.

²⁰ 50%-ot figyelembe véve.

²¹ Kb. 25 000 keresőt soroltunk a nagyburzsoázia sorába.

²² Nem kétséges, hogy, egynéhány speciális ipari településtől eltekintve, a többi vidéki városban még kedvezőtlenebb volt a proletariátus aránya a kispolgári egzisztenciához viszonyítva.

a proletariátust, ill. a kispolgárságot és a burzsoáziát azonos létszámúnak tekinteni. Úgy véljük, az adatok világosan bizonyítják, milyen jelentős erőt képviselt a kispolgárság a fővárosban. Igaz ugyan, hogy a kispolgárságnál hiányzott a proletariátus szervezettsége, kevésbé volt egységes az osztálytudata, mely általában számbeli arányán túl megsokszorozta a munkásosztály erejét. De a Tanácsköztársaság leverése után a megvert, szervezetileg gyenge s elszigetelt munkásosztály azokat az előnyöket nem érvényesíthette, annál kevésbé, mivel a hadsereg, a különítmények s egy sor más fasiszta szervezetben a kispolgárság egyes rétegei nyertek egységes szervezeti kereteket az ellenforradalom éveiben.

Felmerül a kérdés: vajon a városi kispolgárságot, a tisztviselői, értelmiségi réteget tekinthetjük-e egészében a fasiszmus tömegbázisának? Természetesen — mint minden ilyen sommás ítélet esetében — finomítás szükségessége fennáll. Nem kétséges, hogy az értelmiség nem jelentéktelen része, elsősorban a szabadfoglalkozású értelmiség, a tanítók, tanárok egy része haladó szellemű volt. Nem kétséges az sem, hogy például a zsidó kispolgárság, tisztviselők jó része, ha nem is az ellenforradalmi rendszerrel, de annak szélsőséges antiszemita jelszavakat hangoztató fasiszta áramlatával szemben állott. Ez azonban, úgy véljük, nem mond ellent annak, hogy 1919 után a kispolgárság döntő többsége szembefordult a proletariátussal, s részben aktívan, nagy egészében passzívan, az ellenforradalom szociális támaszává lett, objektíve segítve annak megszilárdulását. Nem tudjuk magunkévá tenni azt a felfogást, mely szerint az ellenforradalomnak a nagytőke s a földbirtok mellett csupán néhány száz ellenforradalmi érzelmű kulák, kispolgár s értelmiségi képezte támaszát.²³ Ezen felfogás szerint a rendszer csak igen kis mértékben számíthatott a városi kispolgári tömegekre,²⁴ a kispolgárság mint ingatag réteg általában nem alkothatta a rendszer tömegbázisát, így szükségszerűen ez a tömegbázis csak a középrétegek egy — nem jelentéktelen — csoportjára, a tisztviselőkre korlátozódott. De még a köztisztviselők is csupán a Bethlen-féle konszolidációval válnak — midőn anyagi helyzetük rendezést nyer — a rendszer támaszává. Aligha tehetjük azonban ezt a felfogást a magunkévá. Nem kétséges ugyan, hogy a proletárdiktatúra bukását a külföldi intervenció katonai túlereje döntötte el, de már a Tanácsköztársaság bukását megelőzően az ellenforradalmi megmozdulások gyarapodása jelezte, hogy a kispolgárság jelentős tömegei a forradalom táborából az ellenforradalom táborába mentek át.

1919 őszétől a magyarországi politikai helyzetet éppen az jellemzi, hogy a proletariátus megverve, defenzívában van, a legálisan fennmaradt szociáldemokrata párt nem képes, nem akar politikai mozgalmat, s a pesti utca, mely a 90-es évek második felétől a szocialista mozgalom kiterjedésének székhelye, ahol 1919-ig a proletariátus volt az úr, most a kispolgárság mozgalmának, a tisztí bandák, különítmények, fasiszta szervezetek botránnyainak, verekedéseinek, megfélemlítési akcióinak színhelyévé válik. A kispolgárság követelései, megmozdulásai természetesen változatos formákat öltöttek, egy azonban nem kétséges: valamennyi áramlat, a keresztényszocialistáktól az ÉME és a MOVE-ig az ellenforradalmi rendszer bázisát képezte. Megmozdulásaik, bármilyen

²³ Szabolcs Ottó: Az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez. 13. l. (Kand. disszertáció.)

²⁴ Uo. 28. l.

ellentét is jelentkezett, nem gyengítették, hanem erősítették a rendszert, annál is inkább, mivel egyre inkább bebizonyosodott, hogy ezekben a megmozdulásokban a szélsőséges fasiszta áramlatot jelentő ÉME és MOVE az úr.

Széles kispolgári tömegek, amelyek elégedetlenek voltak saját helyzetükkel, a nagytőke és nagybirtok számukra is nyomasztó uralmával, éppen a fasiszta reformdemagógiától felcsigázva várták helyzetük javulását, s nyújtottak támaszt minden reakciós törekvésnek, s ha nem is kerültek szervezetiileg kapcsolatba a fasiszta szervezetekkel, objektíve nemcsak általában az ellenforradalom, hanem annak szélsőséges szárnya, a totális fasizmus képviselői is támaszkodhattak rájuk.²⁵

Hozott-e ténylegesen újat az ellenforradalom tömegbázisának kiépítésében a konszolidáció? Bizonyos változásokat ténylegesen hozott. Erre az időre eldőlt, hogy milyen formában konszolidálódott a nagybirtokos-nagytőkés rend Magyarországon, eldőlt, hogy a konszolidáció a totális fasiszta diktatúra erőinek háttérbe szorulásával megy végbe, s hogy az uralkodó osztályok Magyarországon hagyományaiknak, helyzetüknek jobban megfelelő rendszert valósítanak meg.

Ebben a rendszerben a magyar uralkodó osztályok, restaurált és ingatag talajra épült hatalmuk biztosítására nem nélkülözhatték a brutális terror fasiszta eszközeit, a kommunista párt törvényen kívül helyezését és minden eszközzel való üldözését, a rendőri, katonai és közigazgatási önkényt, a demokratikus szabadságjogok nagyfokú korlátozását. Berendezkedésük ezen fasiszta elemeit azonban, a belső és külső körülmények kényszerítő hatására kialakult politikai uralmi formáik és rutinjuk hagyományaitól befolyásolva, kiegészítették a dualizmuskori konzervatív uralmi rendszerük elemeivel, mindenekelőtt a többpárt-rendszeres és parlamentáris forma fenntartásával. Mennyiben jelent újat a konszolidáció az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisa szempontjából? A konszolidáció állította volna a tisztviselő réteget az ellenforradalmi rendszer mellé? Azt hiszem, nyugodtan elvethetjük ezt a gondolatot. A tisztviselő réteg a 20-as évek elején legfeljebb abban a kérdésben ingadozott, hogy az ellenforradalmi rendszer melyik irányzatát támogassa, és nem kétséges, hogy a totális fasizmus irányzata komoly támaszra talált bennük. Midőn a konszolidációval ez az irányzat a háttérbe szorul, a tisztviselő réteg is egységesebben sorakozik a kormányzat mögé, ez azonban sem az ellenforradalmi rendszer, sem a fasizmus társadalmi bázisa szempontjából nem jelent újat, hiszen ezek a rétegek korábban is e tábor támaszát képezték. Még a szanálási válság ellenére sem beszélhetünk arról, hogy a városi kispolgárság egyéb köreiből szűkült volna az ellenforradalom támasza. Sőt, bizonyos értelemben a konszolidáció, a kialakult rendszer bizonyos fokú hibriditása, a fasizmus elemeinek és a konzervatív burzsoá törvényességnek bizonyos fokú keveredése a rendszer számára alkalmas volt a kispolgári tömegbázis fenntartására, sőt viszonylagos kiszélesítésére is. A Horthy-rendszer tehát a kis- és középrétegek jelentős részét fasiszta jelszavaival, államberendezésének fasiszta vonásaival kötötte a rendszerhez, s tette ezeket a rétegeket szilárd társadalmi bázisává — gondolunk itt elsősorban a tisztikarra, az állami tisztviselőkre széles és Magyarországon különösen nagyszámú rétegeire, de bizony ide sorolhatjuk a városi kispolgárság más rétegeit (kisiparosok stb.), akik legfeljebb a Wolf-párt köré tömörülve erősítették a Horthy-rendszert. Sajátos a konszolidációban az, hogy

²⁵ Gömbösek 1923-ban köztisztviselői sztrájk megszervezésére is kísérletet tettek.

formális liberális engedményeivel a kispolgárság másik részét (zsidó kiskereskedők s értelmiség) is a rendszer keretei közé tudja iktatni, mint a rendszert nem veszélyeztető, annak lojális és rendkívül mérsékelt baloldali ellenzékét.

E kettősségnek volt még egy rendkívül fontos hatása, amely rányomja bélyegét nemcsak az ellenforradalmi rendszer első éveire, hanem a 25 esztendő történetére is. A fasizmus — bár objektíve az uralkodó osztály érdekeit fejezi ki — demagóg jelszavával minden országban széles — elsősorban kispolgári — tömegeket állít maga mellé. A hatalomrajutás után szükségszerűen kiéleződik az ellentmondás a tömegbázis és az uralkodó osztályok célkitűzése között. Olaszországban a kispolgárság nem jelentéktelen része, kiábrándulva a fasizmusból, ezt az ellentmondást úgy vezeti le, hogy szembefordul a fasizmussal, balra megy, és az antifasizmus megerősödését segíti elő. Az ellentmondás a tömegbázis és az uralkodó osztályok célkitűzései között nálunk is jelentkezik, de éppen az államstuktúra kettőssége folytán, a Horthy-rendszerrel elégedetlen kispolgárság jelentős része nem ismeri fel, hogy a fasizmus nem az ő érdekeit védi, hanem azt hiszi, hogy a baj abból származik, hogy az állam nem teljesen fasiszta, még érvényesül bizonyos liberális burzsoá befolyás. Nem válik tehát antifasisztává, nem balra megy, hanem jobbra, hiszen mehet jobbra. Nem a fasizmus-ellenességében keresi helyzetének javulását, hanem továbbra is a fasizmusban, sőt a totális fasizmusban. Így a városi kispolgárság zöme nemcsak az 1919-es ellenforradalom és kurzus szociális hátvédjeként szolgált, hanem az ellenforradalmi rendszer egészének, s ezen belül minden olyan kísérletnek is, mely a totális fasizmus irányába mutatott, jöjjön az Horthytól vagy Gömböستől, Imrédytől vagy Szálasitól.

ДВ. РАНКИ

ДАННЫЕ ОТНОСИТЕЛЬНО ОБЩЕСТВЕННОГО БАЗИСА] КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОГО РЕЖИМА В НАЧАЛЕ 1920-ЫХ ГОДОВ]

Резюме

Современная венгерская историография характеризует хортистский режим, созданный после гибели Советской республики, как в основном фашистский режим. По мнению автора хортистский режим был смесью фашистской тирании и консервативного буржуазного правления, и недостаточно только определить классовый характер венгерского фашизма, как форму господства финансового капитала и крупных помещиков, но и следует показать, как создавалась эта власть и на какие социальные слои она опиралась. Контрреволюция в Венгрии призвала новые слои к политической жизни. Из них самым важным был слой офицеров-джентри, который раньше был просто орудием в руках крупных помещиков и крупного капитала, но в новых условиях он добивается самостоятельной роли и большего влияния в руководстве. Главным лозунгом этого слоя была т. н. концепция христианства и аграрной политики. Этот слой представлял тотальное направление венгерского фашистского движения. В результате социальной демагогии и оголтелого национализма, а также в результате их роли в обществе, этот слой оказал большое влияние на мелкую буржуазию. Мы можем отнести к общественному базису венгерского фашизма демобилизованных офицеров и офицеров, служивших в особых отрядах, представителей джентри в государственном аппарате и чиновников, эвакуированных из областей разных национальностей; эти слои оказывали влияние на нижние слои мелкой буржуазии. Однако, на эти социальные группы оказывают влияние кроме национализма, и антифашистские лозунги. В венгерском обществе массовое влияние мелкой буржуазии было весьма велико. В самой столице — как это доказывает статья — численность мелкой буржуазии приближалась к численности пролетариата. При определенных условиях эта мелкая буржуазия служила социальной опорой, отчасти пассивной, отчасти активной, базой контрреволюционного режима. Хортистский режим в ходе своей консоли-

дации расширял базис среды мелкой буржуазии, с одной стороны, пробуждая либеральные иллюзии, с другой стороны, фашистскими лозунгами. Особенности контрреволюционного режима препятствовали разочарованию мелкой буржуазии в фашизме, так как значительные массы считали возможным упрочить свое положение путем ликвидации либеральных черт режима, превратив его в тотальный фашизм.

GY. RÁNKI

RÉFLEXIONS CONCERNANT LA BASE SOCIALE DU RÉGIME CONTRE-RÉVOLUTIONNAIRE AU DÉBUT DES ANNÉES 1920

Résumé

Les recherches poursuivies jusqu'à présent par la science historique hongroise estimaient le régime formé après l'échec de la République Hongroise des Conseils qui se rattachait au nom de Horthy comme étant de caractère fasciste. Suivant la présente étude le régime se révéla l'amalgame de certains éléments recelés par le despotisme fasciste et l'arbitraire conservateur bourgeois. Pour pénétrer l'essence du problème il ne suffit point de définir le caractère de classe du fascisme en Hongrie et de préciser le pouvoir du capital financier et de celui de la grande propriété, le problème nécessite la description du processus: quelles étaient les conditions favorisant l'accession au pouvoir du régime, quelles étaient les bases sociales qui se trouvaient à son origine, etc. La contre-révolution en Hongrie a fait passer au premier plan de nouvelles couches sociales dans la vie politique parmi lesquelles un rôle décisif revint à la couche dirigeante gentry-officier qui auparavant s'affirma le simple organe exécutif du pouvoir exercé par la grande propriété et par le grand capital, mais qui dès maintenant cherchait à obtenir un rôle indépendant, une influence plus considérable à exercer sur le pouvoir. La soi-disant idée agrarienne et chrétienne fut la devise clamée par ce même groupe. Ces couches représentaient la ligne totalitaire des courants fascistes étant en vigueur en Hongrie. La démagogie socialiste qu'elles appliquaient, les slogans nationalistes extrêmement prononcés aussi bien que le rôle qu'elles jouaient dans la société leur assuraient une influence accentuée à exercer sur la petite bourgeoisie. La base sociale du fascisme hongrois se constituait en première ligne des officiers déséquipés ou faisant service dans le cadre des détachements, des représentants du gentry dans l'administration d'État, aussi bien que des fonctionnaires réfugiés des territoires de l'ancienne Monarchie Austro-Hongroise habités par des nationalités. Ceux-ci engagèrent dans leur voie les couches inférieures de la petite bourgeoisie; ces couches, en présence du nationalisme, se trouvaient captivés avant tout par certains slogans antifascistes. Le rôle des masses de la petite bourgeoisie s'avéra en Hongrie bien considérable. A la lumière des données fournies par l'étude le nombre de la petite bourgeoisie dans la capitale se vit approché celui du prolétariat. Dans les conditions données la petite bourgeoisie servit de base sociale, d'arrière-plan passif, et, en partie, actif au régime extrémiste de la contre-révolution. La consolidation du régime de Horthy ne fit que développer encore cette base petite-bourgeoise en évoquant, d'une part, dans certaines de ses couches, des illusions libérales et en continuant de s'assurer, d'autre part, dans des autres une popularité due à son aspect fasciste. Le caractère particulier du régime contre-révolutionnaire a empêché la désillusion de la petite bourgeoisie à l'égard du fascisme, étant donné que d'importantes masses espéraient consolider leur situation de façon de dépouiller le régime justement de ses aspects libéraux et de le transformer en fascisme totalitaire.